

Makale Gönderilme Tarihi / Article Submission Date: 12-08-2019

Makale Kabul Tarihi / Article Acceptance Date: 31-08-2019

Araştırma Makalesi / Research Article

INTERNATIONAL JOURNAL OF VOLGA - URAL AND TURKESTAN STUDIES (IJVUTS), VOLUME 1, ISSUE 2, P. 158 - 176.

ULUSLARARASI İDİL - URAL VE TÜRKİSTAN ARAŞTIRMALARI DERGİSİ (IJVUTS), CİLT 1, SAYI 2, S. 158 - 176.

Aşık Oyununda Kemik Yüzlerinin Adlarının Kökeni Üzerine

Rysbek ALIMOV¹

Özet

Aşık kemiğiyle oynanan oyunların geçmişi Neolitik çağa kadar dayanır. Aşık oyunu Türk ve Moğol halklarında geleneksel oyunlardan ilk akla gelenlerindedir. Aşık kemiğinin dört yüzü vardır. Türk ve Moğol dillerinde birçok farklı ad taşımalarına rağmen, bunlardan *alçı*, *tava*, *bök* ve *çik* arketip olarak öne çıkmaktadır. Yazar makalede aşığın bu yüzlerinin kökeni ve anlamlarını irdelemektedir. Sözcüklerin etimolojik ve semantik tahlili sonucu aşık kemiğinin iki dikey yüzünün sırasıyla “at/eşek”, “öküz/dana”, yatay yüzlerinin ise “koyun” ve “keçi” anlamları taşıdıkları sonucuna varmıştır. Yazara göre, anlamları Moğolcadaki kullanımlarıyla da örtüşen ilgili sözcükler Türklerin aşık oyununda kemiğinin yüzleri için kullandıkları en eski sözcükler olmalıydı.

Anahtar sözcükler: aşık oyunu, Türk, Moğol, alçı, tava, bök, çik.

On the Origin of the Names of the Astragalus' Sides in the Aşık (Anklebone Flicking) Game

Abstract

The games using the anklebones (astragalus) of domestic animals date back to the Neolithic era. Such games are also known as one of the traditional games among the Turkic and Mongolian peoples. The anklebone used for games has four sides. Although it carries many different names in Turkic and Mongolian languages, *alçı*, *tava*, *bök* and *çik* stand out as archetypes. The author examines the origin and meaning of these words. Based on the etymological and semantic analysis of them, the author concludes that the two vertical sides of the bone had the meaning of “horse/donkey”, “ox/calf”, and the horizontal sides of “sheep” and “goat” respectively. The author also claims that these names, which matches with the names for the anklebone's sides in Mongolic languages, should have been the very ancient words used in Turkic for astragalus used in the ankle bone flicking game.

Key words: ankle bone game, Turkic, Mongolian, alçı, tava, bök, çik.

¹ Doç. Dr., İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi öğretim üyesi, rysbek.alimov@ikc.edu.tr, alimoff@gmail.com.

Giriş

Aşık kemiğiyle oynanan oyunların geçmişi çok eskiye dayanır. Söz gelimi, “Tarihin babası” olarak anılan Antik Yunan tarihçisi Herodotos’un (MÖ. 484-425) *Herodotos Tarihi* olarak da bilinen eserinde Lydialılardan söz edilirken onların aşık kemiği dahil birçok oyunu icat ettiği iddia edilir (bk. Herodotos 2012, s. 54-55). Birçok kaynak Avrupa ve Asya’da özellikle de Yakın Doğu’da aşık kemiğiyle oynanan oyunların henüz Neolitik çağda ortaya çıktığını arkeolojik verilerle ispatlar. Bu tür oyunlar halen Türk ve Moğol halklarında da çok iyi bilinir ve geleneksel çocuk oyunlarından en önemlisi kabul edilir. *Divanü Lügâti’it-Türk, Moğolların Gizli Tarihi* gibi XI-XIII yüzyıllara ait Türk ve Moğol yazılı kaynaklarında da geçen ve geçmişi şüphesiz çok daha eskilere dayanan bu oyun genellikle koyunun, bazen de keçi, sığır, at, yabanı domuz gibi diğer hayvanların arka ayak bileğinin alt kısmını oluşturan *tarsus* kemiklerinden biri olan *talus* veya *astragalus* kemiğiyle oynanır. *Aşık* sözcüğü ve kökteşlerinin oyun semantiği bağlamında Türk, Moğol, Mançu-Tunguz dilleri yanı sıra diğer çevre dillerde de kaydedilmiş olması Türk ve Moğollara ait bu oyunların Avrasya’nın tamamında çok eski zamanlardan beri oynandığına işaret eder.

Aşık kemiğinin bilindiği üzere dört yüzü vardır. Oyun kurallarına göre bunlardan kemiğin kulağa benzer dik yüzü en değerli olanıdır. Ardından onun nispeten düz olan karşı yüzü gelir. Bu sıralamayı önce kemiğin yatay yüzlerinden yumrulu, ardından ise oyuğu olan tarafı tamamlar. Moğol dillerinde bu yüzlerin adları hemen hemen ortaktır. Dikey yüzlerden ilki değerlilik sıralamasına göre HMoğ. *mori* “at”, diğeri ise *temee* “deve”, yatay yüzlerden yumru tarafı *honi* “koyun”, onun karşı tarafıysa *yamaa* “keçi” şeklindedir. Diğer Moğol dillerinde ise aşık kemiğinin dikey yüzlerine bazen *elciğe(n)* “eşek” ve *üher* “öküz” de denir. Türk dillerinden yalnızca Tuvacada aşık kemiğinin yüzlerinin adları tam olarak bellidir; dikey yüzlere sırasıyla *a’t* “at” ve *inek* “inek”, yatay yüzlere ise *hoy* “koyun” ve *öşkü* “keçi” denir. Bu kullanımlar muhtemelen Moğolcadan anlam ödünçlemesi yoluyla girmiş olmalıdır. Diğer Türk dillerinde ise aşağıdaki örneklerden daha iyi anlaşılacağı üzere aşık kemiğinin ilgili yüzlerine verilen adlar birbirinden oldukça farklıdır. Belki bu yüzden olsa gerek Erdal (1977, s. 116-117) “...yazık ki aşık kemiğinin Eski Orta Asya Türkçesindeki adları bilinmemektedir.” demiştir. Ancak benzerlik ilkesinden hareketle ilgili sözcüklerin elendiğinde aşık kemiğinin yüzlerine verilen adlar sırasıyla fonetik varyantlarıyla birlikte *alçı*, *tava*, *bök* ve *çik* şeklinde karşımıza çıkar. Nitekim *çik* ve *bök* yüzlerinden henüz Kaşgarlı Mahmut DLT’te de söz etmektedir (bk. Ercilasun ve Akkoyunlu 2014, s. 401 vd.). Bu çalışmada

sırasıyla söz konusu *alçı*, *tava*, *bök* ve *çik* adlarının kökeni üzerinde durulacak ve aşık kemiğinin Türkçedeki en eski adlarının semantiği aydınlatılmaya çalışılacaktır.

Alçı

Alçı “aşık kemiğinin kulağa benzer dik yüzü”. Tarihî Türk dillerinden ÇağT. *alçı* (Kúnos 1902, s. 10), OsmT. *alçı*, *alığ* (Radloff 1893, s. 378); Çağdaş Türk dillerinden AzT. *alçı* (Orucov 2006, s. 95b), Hak. *alçı* (Butanayev 2013, s. 137), KarB. *alçü* (Tenişev ve Suyunçiyev 1989, s. 58b), Kırg. *alçı* (Yudahin 1965, s. 53), Trkm. *alçı* (Hamzayev 1962, s. 41a), TT. (ağız) *aşı*, *alçı*, Kaz. *alşı* (Januzakov 1999, s. 36a), KKİp. *alşı* (Baskakov 1958, s. 40), Kum. *alçı* (Bammatov 1969, s. 40b), Özb. *âlçi* (Magrufov 1981a, s. 535b), Tat. *alçu* (Budagov 1869, s. 82), Uyg. *alçı*, (Necip 1995, s. 8b), Çuv. *elççë ~ elçë* (Fedotov 1996, s. 77). Moğol dillerinden HMog., Kalm. *alts* (Muniyev 1977, s. 38a), Oyr. *altsa* (Todayeva 2001, s. 28). Mançu dilinde ise *alçu* (SSTMY 1975, s. 34a) şeklindedir. Aşık kemiğinin bu yüzü aynı zamanda TT. ağızlarında *kazak*, *zil*, *al*, *bey*, *kelle*, *kabak*, *say*, *mire* (bk. Bozbay, 2013, s. 155), *kör* (Karapapak-Terekeme, Aslan ve Aslan 2013, s. 102); *eşek*, *şek* (Erzurum, DS X s. 3757a), KarB. *aykur*, *eşek*, *han* (Akbayev 2012, s. 124-125), Kırg. *aykür*, *ayzı* (Mukambayev 2009, s. 87-88); Tuv. *inek* (Sambu 1992, s. 43), HMoğ. *üher* “öküz”, *temee* “deve, Ord. *elcige* “eşek” (Erdal, 1977, s.117) olarak da bilinir. Bazen *alçı* aşık kemiğinin tam tersi olan yüzüne de denir (bk. Çağbayır 2007, s. 197b).

Sözcüğün kökenine ilişkin farklı görüşler vardır, ancak çoğu araştırmacı onun < Moğ. *alçu ~ alçuk* olduğu konusunda hemfikirdir (bk. Poppe 1960, s. 86; Doerfer 1965, s. 531; Räsänen 1969, s. 16; Tuna 1972, s. 215; Gülensoy 2007, s. 65; Tietze I, s.338 vd.). Doerfer (1965, s. 115) ayrıca Moğ. *alçu* < İlkT. *al'çu* + *k* “küçültme eki” olabileceğini düşünmektedir. Tuna'nın (1972, s. 215)'te belirttiği gibi araştırmacıların çoğu aslında Alt. *-*l₂-* ses grubunun Moğ. *-lç- ~-lç-* ile T. *-ş-* ses denkleğinden hareketle sözcüğün T. *aşık* < Alt. **alçug* > Moğ. *alçu* şeklinde geliştiğini ve bu yüzden söz konusu *alçı*'nın Moğolcadan ödünçleme olduğunu düşünür. Benzer şekilde Starostin vd. (2003, s. 292) AMoğ. için “aşık kemiği” ve “aşık kemiğinin yüzlerinden birindeki çukur” anlamında ortak **(h)alçu*, AT. için **(i)al(ç)uk*, Alt. için de **ălčă* şeklini önerir. Tabii, iki sözcüğün de fonetik açıdan biri birine benzer olması ve en önemlisi onların Altay dilleri için önerilen yukarıdaki ses denkleğine mükemmel şekilde uyması araştırmacılar için alternatif köken arayışına izin vermemiştir. Oysa Sevortyan'ın (1974, s. 217) da doğru işaret ettiği gibi taşıdıkları anlam dikkate alındığında *aşık* ve *alçı* sözcüklerinin kökteş olmaları oldukça kuşkuludur. Öncelikle *aşık* sözcüğünün (kronolojik açıdan bakıldığında da) birincil anlamı “topuk kemiği, aşık kemiği; ayak bileği kemiği”dir (bk.

Tenişev 2001, s. 288), halbuki *alçı*'nın birincil anlamı “aşık oyunu sırasında aşık kemiğinin yüzlerinden birine verilen ad”dır ve onun hiçbir şekilde “topuk kemiği, aşık kemiği vd.” gibi bir anlamı yoktur. Üstelik Moğolcadaki durum da benzerdir; *alçu* (başka bir varyantı *alçunggay*²) sözcüğünün anlamı “aşık kemiğinin yüzlerinden birindeki çukur”dur (bk. Lessing 1960, s. 29a), oysa “aşık kemiği vd.” anlamındaki sözcük Moğol dillerinde hep *şaga(n)*'dir. Bu duruma ilk dikkat çeken Ramstedt olmuş ve kendisi *aşık* sözcüğü ve varyantlarını < **al'* – *uq*,- diğer yandan *alçu* ve varyantlarını da < **al'* – *çu*'dan getirmiştir (Ramstedt 1957, s. 108-109, ayrıca bk. Doerfer 1965, s. 115). Ne var ki Hakasçada “topuk kemiği, aşık kemiği” anlamında *hazıh* yanısıra *alci* (bk. sırasıyla Baskakov – İngujekova-Grekul, s. 1953, s. 265a ve 24b) sözcüğünün de varlığı ve ilgili sözcüğün aşağıda örneklendirdiğimiz Mançu-Tunguz dillerindeki eşdeğerleriyle ilgili münasebeti yukarıdaki görüşleri destekler görünmektedir. Ancak *aşık*'ın h- ve (h- >) k- protezli örneklerinin Hakasça dışında AltT, ve Şor. *kaşık* (Baskakov 1964, s. 16a) ve Tuv. *kaşık* (Tenişev 1968, s. 218) şeklinde görülmesi bu iddiayı şüpheli yapmaktadır. Zikrolunan örneklerden hareketle Räsänen (1969, s. 217) söz konusu protezli örneklerin varsayımsal ilk şeklini **kāčuk* olarak önerir, ancak onların birincil olmadığını düşünerek *āsuk* maddesine gönderme yapar. Tatarintsev'e (2004, s. 57-58) göre Räsänen haklıdır ve Tuvaca için *aşık* > *haşık* > *kaşık* silsilesi doğru olup, protezli varyant ikincildir ve o zamanla diğer komşu Türk dillerine de geçmiştir. Ancak Tuvacanın birçok ağzında yaygın görülen son örnekteki gibi h- protezi (örneğin, *arı* yerine *harı* “eşek arısı”, *een* yerine *heen* “boş, ıssız”, *örü* yerine *hörü* “yukarı”, *üğü* yerine *hüğü* “baykuş” vd.; örnekler için ayrıca bk. Seren 2006, s. 53-54) araştırmacıların çoğu tarafından yenicil bir fonetik olay olarak kabul edilmez, aksine dilin daha eski şekliyle ilişkilendirilir (Sat 1984, s. 190). Uyg. *hārrä* “arı”, Tkrn. *hügi* “baykuş”, SUyg. *yöri* (~*yori*) “yukarı” vb. gibi sözcükler de Tuvacadaki h- protezli ilgili örneklerin birincil olduğunu düşündürür. Buna ilaveten Tuvacada sıkça görülen ve son zamanlarda ortaya çıkan *h* > *k* değişimi (örnekler için bk. Tatarintsev 1976, s. 99) de son görüşün haklılığına işaret eder. Bununla birlikte Tatarintsev'in *kaşık* sözcüğünün Güney Sibiryaya Türk değişikliklerine Tuvaca üzerinden geçtiği görüşü kabul edilebilir, zira ilgili sözcüğün Hakasçadaki *hazıh* şekli bu dildeki yenicil *k* > *h* ses değişimini yansıtmaktadır. Öte yandan Dybo Tuvaca *kaşık* ve komşu dillerdeki varyantlarını Udeyce *guanşig'a* “aşık kemiği” ve Mançuca *gančuha* ~ *gačuha* “(oyun) aşık kemiği” sözcüklerine dayandırır, sonuncuları da ayrıca Çince alıntı olarak değerlendirir (bk. Tatarintsev 2004, s. 58). Ne var ki cazip görünmesine rağmen, bu iddia alıntının ilgili dillere uyarlanma sürecini

² Sözcüğün bu varyantı ikincil olup *alcu+nggay* yapısındadır. Moğolcada –qay/-key (–ğay/-gey) nitelikleri belirleyen isimler oluşturmaktadır. Örneğin, *bögüre-ngkey* “yuvarlak” < Mog. *bögüre* “böbrek” (bk. Ramstedt 1967, s. 100).

yansıtmadığından oldukça şüpheli görünmektedir. Mançu-Tunguz dillerindeki duruma baktığımızda, *aşık* “topuk kemiği, aşık kemiği vd.” sözcüğünün aynı anlamdaki eşdeğerlileri Evenkçe *ajúkan*, Solonca *ajuxā*, Negidalca *alécuxan*, Oroçça *akčuka* (-kč- < lč-), Ulçça *alčuan*, Nanayca *alčoā* olarak görülür (bk. Tenişev 2001, s. 288-289; SSTMY 1975, s. 23a). Bu örnekler ile tarihsel ses denklikleri dikkate aldığımızda *aşık*'ın (Türkçenin öz sözvarlığına ait bir sözcük olduğunu kabul etsek bile) varsayımsal ilk şeklinin Türkçe açısından **(h)al'çuk* olması gerektiği ortaya çıkar. *Aşık*'ın Mançu-Tunguz dillerindeki kökteşlerinin hiçbirinde “aşık kemiğinin yüzlerinden biri” gibi bir anlamı kaydedilmediğini de dikkate aldığımızda Moğ. *alçu*'yu ya Moğolca arkaik bir sözcük ya da diğer komşu veya akraba dillerden bir alıntı olarak değerlendirmek gibi iki seçenek belirir. Moğ. *alçu*'nun sınırlı kullanımı ve spesifik anlamı bir yana, yalnızca Türk dillerine komşu Moğol dillerinde görülmesi onun eskiden bir kalıntı sözcük olmaktansa Türkçeden bir ödünçleme olarak değerlendirilmesini mantıklı kılmaktadır. Üstelik *-lç-* özelliği dikkate alındığında muhtemelen Türkçenin Eski Türkçe öncesi döneminden Moğolcaya geçmiş bir ödünçleme olma ihtimali daha da artar. İlgili sözcük Mançu-Tunguz dillerine bu yüzden ya doğrudan İlk Türkçeden ya da aynı anda her iki dil grubu (Türk ve Mançu-Tunguz) ile teması olan sınırdaki tarihî bir Moğol değişkesinden geçmiş olmalıdır. Anikin (2007, s. 182-183) Rusçada görülen *al'çik* ~ *al'ça* “aşık oyununda kullanılan aşık kemiği” sözcüğüyle ilgili “muhtemelen Eski Bulgarca kökenli ve Kuzey Kafkasya'da konuşulan Türk dilleri üzerinden Rusçaya girmiştir.”, yani Rus. *al'çik* < Balk. **alçik* < EBulg. **alçik* demektedir. Öyle olmasa bile ilgili sözcüğün İbnü Mühenna Sözlüğü'nde görülen *alçığ* şekli (bk. Battal 1934, s. 9) onun daha XI. yüzyılda DLT'de *aşuk* varyantının varlığına rağmen, XIV. yüzyılda hala *-lç-* şekliyle kalıntı bir sözcük olarak Türk dillerinde korunduğu gösterir. İT. *-lç-* >> ET. *-ş* denkliklerinin her zaman tutarlı olmadığını kanıtlayan TT. *alçak* krş. TT. *aşağı*, T. *kılıç* (<< İT. **kılç* >>) = Çuv. *xěs*; Kırg. *ölçöm* “ölçü”, TT. *ölçek* krş. Çuv. *više* “terazi, kantar” vd. örnekler *aşık*'ın yanı sıra tarihî Türk dillerinde tam olarak kaydedilmemiş olan *alçuk* ~ *alçığ* ~ *alçu* şeklinde fonetik varyantlarının da olduğunu, sözcüğünün ilk şeklinin ise İT. **(h)al'çuk* olması gerektiğini gösterir. Bu durumda *alçı* ile *aşık* arasında köken birliği olduğunu söylemek doğru olmaz.

Aşık oyununda kullanılan kemiğin yüzlerine verilen adlar dikkatle incelendiğinde yatay yüzlerinin hem Türk hem Moğol dillerinde hep küçük baş hayvanların, dikey yüzlerinin ise büyük baş hayvan adlarıyla isimlendirildiği görülür. Söz konusu yüz de Türk ve Moğol dillerinde at, deve, öküz, inek (örneğin, KarB., Kırg. *aykür*, TT. *kör* < Moğ. *üker* “inek”) ve eşek gibi büyükbaş hayvanların adlarını taşır. Bu yüzden *alçı* sözcüğünün de öncelikle bir

hayvan adı olduğu düşünülmelidir. Dolayısıyla Fedotov'un (1996, s.77) *alçı*'nın Çuvaşçadaki varyantları için Çuv. *elççĕ ~ elçĕ* < ET. *elçi* "elçi, sefir" önerisi kabul edilemez. Öte yandan Türk dillerinin birçoğunda aşık kemiğinin *alçı* pozisyonunun şans getirdiğiyle ilgili *aşığtı alçı otur-* (veya *dur-*) deyimini kullanılır (örneğin, bk. AzT için bk. Orucov 2006, s. 101, Kırg. için bk. Yudahin 1965, s. 53; TT. için Tietze I, s. 467), bu yüzden üzerinde durduğumuz sözcüğü DTS'deki (35a) *alıç* "baht, talih, kısmet" madde başına bağlamak ve sözcükle ilgili *alıç* > *alçı* değişimini kabul etmek hem semantik hem fonetik açıdan çok uygun görünmektedir, ancak ilgili çalışmada madde başı olarak gösterilen *alıç* gerçekte hayalet (var olmayan) bir sözcüktür ve sözlüğe alınması kaynak gösterilen E-48 (Abakan) yazıtının yanlış okunmasından kaynaklanmaktadır (doğru okuma için bk. Kormuşin 1997, s. 44-60).

Kanaatimizce, *alçı*'nın kökeni aşık kemiğinin bu yüzüyle ilgili KarB. ve TT. ağızlarında görülen *eşek*, *şek* (< *eşek*) ve Ordos Moğolcasında kaydedilen *elcige* "eşek" sözcüklerinde aranmalıdır. Türkçe *eşek*'in kökeniyle ilgili farklı görüşler vardır ve bunların çoğu fonetik olarak aslında *alçı* ile uyumlu değildir. Örneğin, Räsänen'e (1969, s.51) göre sözcüğün ilk yapısı *eş*+ *-ek* "küçültme eki", fakat Erdal'a (1991, s. 395) göre böyle bir etimoloji kabul edilebilir değildir. Erdal (1991, s.395) ise Clauson'un (1972, s. 260) ardından eşeğin *eş*- "yavaş yavaş yürümek" + *gAk* ekinden oluştuğunu ve "yavaş yavaş yürüyen hayvan" anlamından geldiğini iddia eder. Şçerbak (1961, s.123) ise eşeğin taşımacılıkta kullanıldığı coğrafya ile eski Türklerin yaşadığı bölgelerin örtüşmediği iddiasından hareketle eşek için Schrader (ve ardından Pedersen'in) önerdiği Proto-Hint-Avrupacaya ait varsayımsal **asnas* kökünü ve onun Ermenice *êš* ve Sümerce *anšu*, *anši* ile bağlarını haklı bulur. Öte yandan Combocz (1905, s. 264), Poppe (1960, s. 86) ve Doerfer (1965, s. 65) ise T. *eşek* ile Moğ. *elcigen*'in kökteş olduğunu savunmuşlardır. Poppe Moğ. *elžigen* < * *elžiken* ve T. *üşäk* < *älžäk* gelişimini ileri sürerken Doerfer de *elcigen*'in Moğolcaya İlk Türkçenin bir lehçesinden geçmiş olabileceğini düşünerek İlk Türkçe şeklini **eld'ägĕn* olarak önerir. Sevortyan'a (1974, s. 318) göre son öneriden Moğ. *elcigen* türemiş olabilir, ancak Türkçe *eşek*'i aynı kökten getirmek mümkün değildir. Ancak şunu da dikkate almalıyız ki *elcigen* sözcüğünde Moğolca adlarda sıkça görülen ve -Ø ile nöbetleşen (*elciĕge ~ elcigen*, *mori ~ morin* vd.) sabit olmayan son ses (final) *-n* söz konusudur ve bu dil grubunda bu pozisyondaki sesin eskiden beri varlığı henüz ispat edilmiş değildir (Janhunen 2003, s. 10). Klasik Moğolcada nispeten daha düzenli görülen bu ses olayı yeni Moğol dillerinde genellikle düşürülür. Söz konusu *-n*'nin bir ek olabileceğini de düşünen Tishin (2019, s. 110) örneklerin bir kısmında onun etimolojik bir karaktere sahip olduğunu, diğer bir kısmında ise sonradan örneksime yoluyla ortaya çıktığını

belirtir. Moğ. *elcigen*'e baktığımızda ise onun ilk kayıtlarında (İbn Mühenna Sözlüğü, Huá-Yí Yiyü, Zhì-Yuán Yiyü vd.) *elcige* olarak, diğer bir deyişle KMoğ. *elcigen*, çağdaş dillerden HMoğ. *ilciġ ~ ilcgen*, Kalm. *elcgn*, Oyr. *eldžigin ~ ildžigin*, Bur. *elžege(n)* vd. (diğer örnekler için ayrıca bk. Starostin vd. 2003, s. 503; Sanjeyev vd. 2015, s. 210) örneklerinin aksine sondaki *-n* ünsüzü olmadan karşımıza çıkar. Bu durumda *elcigen*'deki *-n*'nin örneksene yoluyla ortaya çıktığı rahatlıkla söylenebilir. *Elcige* formunu morfolojik yönden tahlil ettiğimizde onun *elçi+ge* ekinden oluştuğu ve *+ge* ekinin Moğ. *botaga* (< T. *bota+ga*) “deve yavrusu”, (*h*)*ünü+ge* “tilki”, *göli+ge* “hayvan yavrusu”, *kurı+ga* “kuzu” vd. (bk. Ramstedt 1957, s. 100) örneklerinde görüldüğü gibi hayvan adları yapımında kullanılan bir ek olduğu ortaya çıkar. Sözcüğün kökü de bu durumda *elcü*'dir ve bu şekliyle bariz bir şekilde KarB. ve Tatarcadaki *alçü* ve *alçu* örneklerini anımsatmaktadır. Öte yandan Starostin vd.nin (2005, s. 503) de sözcüğün Altayca prototipini benzer şekilde **elžü* olarak önerdiğini de burada not etmekte yarar vardır. Moğ. *-lç-~-lç-* ile T. *-ş-* ses denkliliğini dikkate aldığımızda T. *eşek* için pekala **eşügek > eşgek* ve iki ünlü arasındaki *-g-*'nin kayıcı ünsüze dönüşmesiyle³ **eşügek > eş(i)yek* gelişimi önerilebilir. Bilindiği üzere her iki örnek de (*eşgek* ve *eşyek*) DLT'de geçmektedir (bk. Ercilasun – Akkoyunlu 2014, s. 54, 56, 113 vd.). Çuv. *aşāk* örneği dikkate alındığında sözcüğün kalın ünlülü varyantı da olmalıydı ki *alçı ~ alçu*'yu ve ET. birçok örneği de hesaba katarsak bu görüş gayet kabul edilebilir görünmektedir. Neticelendirmek gerekirse, *alçı*'nın İlk Türkçeden kalma bir sözcük olduğu, spesifik kullanımı (aşık oyunu) sebebiyle de fonetik açıdan pek değişmeden aynı kaldığı söylenebilir. Ancak aşık kemiğinin en kıymetli yüzüne Türklerin “eşek” denmesi birçok açıdan mantıklı görünmemektedir. Yakutçada *at* sözcüğünü hem “at” hem “eşek” (bk. Pekarskiy 182-183), “at” anlamındaki ET. *yunt* sözcüğünün TT. ağızlarında aynı zamanda “at, beygir” ve “damızlık eşek” (bk. DS XI, s. 4292; 4320), ayrıca DLT ve bugünkü Orta Asya Türk dillerinin çoğunda “yabani eşek” anlamındaki *kulan*'ın yine TT. ağızlarında “iki üç yaşında dişi tay, kısırak” (bk. DS VIII, s. 2995) için kullanılması gibi, muhtemelen, **elçü* de geçmişte her iki binek hayvan için kullanılıyordu. Bu yüzden aşığın bu yüzünü “at/eşek” olarak birlikte anlamlandırmak daha doğru görünmektedir.

Tava

Tava “aşık kemiğinin düz dikey yüzü, alçı yüzünün karşısı”. Çağdaş Türk dillerinden AzT. *tohan* (Orucov 2006, s. 95b), Çuv. *tuy* (Fedotov 1996, s. 77-78), Hak. *tah* (Baskakov & İnkujekova-Grekul 1953, s.221a), *taah* ve *taha* (Butanayev 2013, s. 137), Kaz. *tağan*, *tawa*,

³ Benzer örnekler için bk. Erdal 2004, s. 122-123.

täyke (Sarıbayev 2005, s. 653b), Kırg. *taa* (Abduldayev & İsayev 1969, s. 563a), *tava*, *tovka* (Mukambayev 2009, s. 845b; 909a), KKlp. *tavva* (Baskakov 1958, s. 627), Trkm. *tovha* (Hamzayev 1962, s. 651b), TT. *tohan*, *döve*, *düğe*, *döğe* (bk. Tietze II, s. 509-510), Özb. *távva* (Magrufov 1981b, s. 194c), Kum. *taḥan*, KarB. *taba*, *taban* (Salpagarov 2017; Akbayev 2012, s. 124-125) vd. Aşık kemiğinin bu yüzü aynı zamanda Trkm. *eşek* (Hamzayev 1962, s. 41a), KarB. *öküz* (Akbayev 2012, s. 124-125), TT. ağızlarında ise *dalak*, *talak*, *doka*, *doğa*, *dogga*, *dua*, *toğan*, *gayda*, *angi*, *taladı*, *şek* olarak da bilinir (bk. Bozbay 2013, s. 155). Moğol dillerinden HMoğ. *tuuhay* (Lessing 2003, s. 788), Kalm. *ta* (Muniyev 1977, s. 467ab), Oyr. *taa* (Todayeva 2001, s. 307) vd.şeklindedir.

Kökene konusunda çok fazla görüş yoktur. Seydakmatov ilgili sözcük ve varyantlarını ET. *täbä* “deve” ile ilişkilendirmektedir ve bu görüşü destekleyen Orozobayev de sözcüğün *taa*, *tava* gibi fonetik şekillerinin buna müsait olduğunu belirtmektedir (bk. Orozobayev 2018, s. 212). Öte yandan Fedotov (1996, s.77) Çuvaşçadaki *tuy* varyantının ET. *toy* “ordu karargâhı, şehir; ziyafet, yemekli eğlence” sözcüğünden geldiği görüşünde ısrarcıdır. Öncelikle, yukarıda da değindiğimiz gibi aşık kemiğinin yüzleri hayvan adları olması gerekir. Ayrıca Çuvaşçadaki bu sözcüğün dar ünlülü olması onun aşık kemiğinin diğer yüzlerinin adları gibi İdil-Ural Kıpçak dillerinden alıntı olduğunu göstermektedir ki bu sözcükler Çuvaşça değil, öncelikle sonuncu diller çerçevesinde ele alınmalıdır. Bununla birlikte diğer Türk dillerindeki kökteşlerinin fonetik görünümünü dikkate almadan, onlardan izole değerlendirdiği için Fedotov’un iddiası da kabul edilebilir olmaktan uzaktır. Kanaatimizce, ilgili sözcüklerde iki ünlü arasında -ğ-, -h-, -v- gibi seslerin bulunması onların arketipinin -b- değil, -g- olduğuna işaret eder, bu sebeple Seydakmatov ve Orozobayev’in görüşleri de haklı olamaz. Bu yüzden olsa gerek Tietze, sözlüğünün *tohan* maddesinde *döve/düğe/döğe* maddesine atıf yapar ve semantiğiyle ilgili şu bilgileri ekler: “boğaya gelmemiş iki üç yaşında dişi dana” < ET. *tüğe*. (bk. Tietze II, s. 509-510). TT. ağızlarında aşığın bu yüzü için kullanılan *doka*, *doğa*, *dogga*, *dua*, *toğan* gibi örnekler de *tava*’nın ET. *tüğe*’den geldiğini destekler niteliktedir. Son sesteki -n türemesi Moğolcada olduğu kadar Türk dillerinde de yaygın görülen bir ses türemesidir ve her iki dilde de henüz ikna edici bir izahata sahip değildir. Diğer yandan *tüğe* sözcüğü DLT’te şöyle açıklanmaktadır: “ineğin iki yaşına gelmiş erkek yavrusu. Dişisi (*tişi*) *tüğe* diye adlandırılır (Ercilasun – Akkoyunlu 2014, s. 446). Sözcüğün Özb. ve KKlp.daki varyantlarındaki /v/ ünsüzünün ikizleşmesi ile Kazakçadaki *täyke* örneğinde görülen -y- türemesi dikkate alındığında *tüğe*’nin arketipinin ilk hecesindeki ünlünün muhtemelen birincil uzunluğu sahip olduğu düşünülebilir. Aşık kemiğinin dikey yüzlerinin büyük baş hayvan

adları taşıdığını dikkate aldığımızda ilgili yüzünün ilk adının **tü:ge* olduğu daha doğru görünmektedir. Aşığının bu yüzüne KarB. *öküz*, Tuv.da ise *inek* denilmesi bu görüşe paraleldir. Moğol dillerinde kaydedilen *tuuḥay*, *ta*, *taa* gibi örnekler ilgili dillere muhtemelen en yakın komşu Türk dillerinden geçmiş olmalı, çünkü bu dillerdeki örnekler Moğ. *temeen* (< (ET. tebe) “deve” ile açıklanamaz.

Bök

Bök “aşık kemiğinin yumru, tümsek (dışbükey) tarafı, *çik* tarafının karşıtı”. Tarihî Türk dillerinden KrhT. *bök* (Akkoyunlu-Ercilasun 2014, s. 597), çağdaş Türk dillerinden Bşk. *bögä* (Ahmerov vd. 1958, s. 110b), Hak. *pöge*, *möge* (Butanayev 2013, s. 137), Kaz *bük*, *büge* (Januzakov 1999, s. 121a), Kırg., *bök*, *pök*, *bügö*, *bögö* (Yudahin 1965, s. 149-150; Clauson 1971, s. 323), KKalp. *bük* (Baskakov 1958, s. 126), Özb. *puk*, *pukka* (Magrufov 1981b, s. 606), KTat. *bük*, TT. *bök*, *böke* (DS II, s. 767), ayrıca ağızlarda *tok*, *tök*, *homba*, *tombelek*, *hırsız* (bk. Bozbay 2013, s. 155) vd. Moğol dillerinden HMoğ. *böh*, (Ramstedt 1935, s. 8), Kalm. *bök*, *böke* (Muniyev 1977, s. 113b), Oyr. *böke* (Todayeva 2001, s. 75). Sözcüğün arketipi belli ki *bök* ~ *böke* şeklindedir. Türkçe-Moğolca paralel sözcüklerdeki ses denklikleri dikkate alındığında bu iki örnekten tek heceli olanı Türkçe, iki hecelisi ise Moğolca kökenli olduğu görülmektedir. Tietze (Tietze I, s. 781) sözcüğün kökenini DLT’teki anlamından hareketle ET. *bög* olarak verir, ancak anlamıyla ilgili herhangi bir bilgi vermez. Türk ve Moğol dillerinden hiçbirinde fonetik görünümü *bög*’e benzer bir hayvan adına rastlanmaz. Muhtemelen bu sözcük aşık kemiğinin aldığı şekille ilgilidir. Moğol dillerinde HMoğ. *böh(n)*, Bur. *bühen*, Kalm. *bökn*, Dag. *bug*) olan ve “deve hörgücü” anlamına gelen bir sözcük vardır (bk. ESMY I, s. 105). Aynı anlamdaki sözcük Tunguz dillerinden Evenkçede de görülür ve *beke* şeklindedir, bu yüzden Moğolca varyantlarındaki *-n* sesi örnekseme, ayrıca aşık kemiğinin ilgili yüzünün adı zikrolunan sözcükle doğrudan ilgili olmalıdır. Sözcüğün Türk dillerindeki karşılığı Kırg. *bök* “tepe, tümsek” şeklinde karşımıza çıkar ve bu anlam her iki dil açısından da birincil olmalıdır. Kanaatimizce, benzerlik ilkesinden hareketle aşık kemiğinin yumru tarafına *bök* ~ *böke* denilmiş olmalıdır. Orozobayev’in (2018, s. 108) aşığın *bök* yüzüyle ilgili olarak verdiği “Şairler, ozanlar aşık kemiğinin bu şeklini yatan koyunlara benzetirler.” bilgisi de dikkate değerdir. Muhtemelen, aşığın bu yüzü koyun sözcüğü yerine metaforik bir anlatımla *bök* denilmiş olmalıdır.

Çik

Çik “aşık kemiğinin çukur tarafı, *bök* tarafının karşıtı”. Tarihî Türk dillerinden KrhT. *çik* (Ercilasun – Akkoyunlu 2014, s. 597), ÇağT. *çike*, OsmT. *çeke*, *hırsız* (Kúnos 1902, s. 44),

çağdaş Türk dillerinden Bşk. *sigä* (BRS, s. 470a), Hak. *soga, singa* (Butanayev 2013, s. 137), Kaz. *şik, şige* (Januzakov 1999, s. 754a), Kırg. *çik, çige* (Yudahin 1965, s.860, 862), Özb. *çik, çikka* (Magrufov 1981b, s. 367b), TT. *çik, cık, cik, cike* (DS III, s. 1212) vd. Çağdaş Moğol dillerinden HMoğ. *cege* (Lessing 1960, s. 169), Kalm. *çoh* (Muniyev 1977, s. 113b) Oyr. *çige* (Todayeva 2001, s. 75) vd.

Sözcüğün kökeniyle ilgili Kaymaz (2009, s. 81)'de onun Moğolca *çike* “1. doğru, düz, dik. 2. doğru olarak, dikine” anlamından geldiği görüşünü ileri sürer. Ancak Sanjeyev vd. (2015, s. 138) Moğol dillerinden HMoğ. *tseh*, Bur. *sehe*, Kalm. *çik* olarak geçen bu sözcüğü < **tike* olarak düşünür ve mukayese için Kırgızca *tike* “dik, doğru, düz” kökteşini örnek verirler. Türkçeden Moğolcaya geçen alıntılarda yaygın görülen *ti-* > *çi-* değişimi dikkate alırsak Moğolca *çike*'nin ET. *tik* ile kökteş olduğu ortaya çıkar ki bu sözcük üzerinde durduğumuz *çik ~ çike*'den hem fonetik hem semantik açıdan farklıdır. Üstelik yukarıda belirttiğimiz gibi aşık kemiğinin bu yüzü bir evcil hayvan adı, üstelik değerlilik ilkesinden hareket edilirse bir küçük baş hayvan adı taşıması gerekir. Bu bağlamda Kaşgarlı Mahmut'un söyledikleri ipucu niteliğindedir. DLT'te *çik* ile ilgili iki anlam verilmektedir, s. 1. aşık oyununda aşığın karnı üzerine düşmesi; 2. keçi çağırmak ve sürmek için kullanılan ünlem (bk. Akkoyunlu-Ercilasun 2014, s. 145). Kanaatimizce, bu iki sözcük arasında doğrudan bağ vardır. Bilindiği üzere *keçi* sözcüğünün en eski şekli *eçkü*'dür (bk. Clauson 1972, s. 24b). Türk dillerinde bir yandan *eçkü*'den, diğer yandan ise onun göçüşmeli varyantı *keçi*'den türemiş çok sayıda varyantı kullanılır (bk. Sevortyan 1980, s. 34-36). Kaşgarlı Mahmut sonuncu örneğin Oğuzca olduğunu belirtir (bk. Ercilasun – Akkoyunlu 2014, s. 442). Gerçekten de bu sözcük AzT., Gag., TT. *keçi*, Trkm. *geçi*, Özb. Oğuz ağızlarında *geççi* vd. şeklinde görülür. Bununla birlikte Türkmencede keçilere *keçi keçi*, Gagauzcada *kets kets*, Çuvaşçada *kaç kaçi* şeklinde seslenilmektedir ve Sevortyan'a göre (1980, s. 35) bu hayvan seslenme ünlemi seslenen hayvanın adıyla yapılmaktadır. DLT'te gibi Kırgızcada da keçilere seslenme şekli *çek çek* şeklindedir. Hayvan adıyla seslenme veya seslenme ünlemlerinden hayvan adı türetme aslında yaygındır, krş. KKalp. *pış pış* seslenme ünlemi ve *pışık* “kedi”, Rus. *kis kis* seslenme ünlemi ve *kiska* “kedi”, yine Rus. *tsıp tsıp* ünlemi ve *tsıplyonok* “civciv” vd. (bk. Şçerbak 1961, s. 82-172). Bu yüzden *çik ~ çike* sözcüğünü de aslında *eçkü*'nün göçüşmeye maruz kalmış bir varyantı (*eçkü* > *eçki* > a) *keçi*; b) *çike*) olarak değerlendirmek daha doğrudur.

Sonuç

Türk dillerinde oyun semantiği bağlamında aşık kemiğinin yüzlerinin birbirinden farklı birçok adı olmasına rağmen, benzerlik ilkesine göre eleme yöntemiyle söz konusu yüzler için

(fonetik varyantlarıyla birlikte) *alçı*, *tava*, *bök(e)* ve *çik(e)*'nin birer arketip olduğu ortaya çıkmaktadır. Aynı sözcükler Moğol dillerinde de görülür: HMoğ., Kalm. *alts*, Oyr. *altsa*; HMoğ. *tuuhay*, Kalm. *ta*, Oyr. *taa*; HMoğ. *böh(n)*, Kalm. *bökn*; HMoğ. *cege*, Kalm. *çoh*, Oyr. *çige* vd. Fonetik görünümü Türk dillerindeki kökteşleriyle kıyaslandığında ilgili sözcüklerin büyük ihtimalle komşu Kıpçak dillerinden ilgili Moğol dillerine geçtiği söylenebilir. Moğol dillerindeki durum dikkate alındığında aşık kemiğinin dikey yüzlerinin büyük, yatay yüzlerinin ise küçük baş ev hayvanlarının adlarını taşıdığı belli olmaktadır. Oyun bağlamında ilgili yüzlerden en değerli olanı üzerinde kulağa benzer oyuk olan dikey yüzü olup *alçı* adını taşır. Yaptığımız köken ve anlam tahlili sonucu onun köken itibariyle İT. *elçü* ~ *alçu*'ye dayandığı ve "at/eşek" anlamına sahip olduğu görülmektedir. Taşıt hayvanı bağlamında değerlendirildiğine her iki hayvanın ortak semantik koda sahip olması yadırganamaz. Nitekim Türk dillerinde her iki hayvan için ortak adların kullanıldığı örnekler de söz konusudur. Değerlilik ilkesine göre diğer dikey yüz olan *tava* ikinci sırada ve köken itibariyle ET. *tüge* "dana" sözcüğüne dayanmaktadır. Türk dillerinden bazılarında aynı yüze öküz ve inek denmesi bu görüşü ayrıca desteklemektedir. Yatay yüzlerden ilki *bök* (ve fonetik varyantı *böke*) "koyun" için bir metafor niteliğindedir ve *alçı* gibi karşıt yüzden daha değerli durumdadır. Aşık kemiğinin son yüzü *çik* (ve fonetik varyantı *çike*) ET. *eçkü* sözcüğünün, Oğuz dillerinde kaydedilen *keçi* gibi, bir göçüşmeye maruz kalmış varyantıdır. Sonuç olarak aşık kemiğinin yüzleri eskiden, Moğollarda olduğu gibi Türkler arasında da sırasıyla "at/eşek", "inek", "koyun" ve "keçi" gibi büyük ve küçük baş hayvan adlarını taşımaktaydı. Fonetik açıdan kökteşlerinden birtakım farklılıklara sahip olması ilgili sözcüklerin da oyun semantiği bağlamında spesifik kullanımıyla açıklanabilir.

Kısaltmalar

AIT.	Altay Türkçesi
AzT	Azerbaycan Türkçesi
Balk.	Balkarca
Bur.	Buryatça
Çuv.	Çuvaşça
Dag.	Dagurca
DLT	Divanü Lügati't-Türk
EBul.	Eski Bulgarca

ET	Eski Türkçe
Gag.	Gagauzca
Hak.	Hakasça
HMoğ.	Halha Moğolcası
İT	İlk Türkçe
Kalm.	Kalmukça
KarB.	Karaçay-Balkarca
Kaz.	Kazakça
Kırg.	Kırgızca
KKalp.	Karakalpakça
KMoğ.	Klasik Moğolca
KTat.	Kırım Tatarcası
OMoğ.	Orta Moğolca
Ord.	Ordos Moğolcası
Oyr.	Oyratça
Özb.	Özbekçe
Rus.	Rusça
Şor.	Şorca
T.	Türkçe
Trkm.	Türkmençe
TT	Türkiye Türkçesi
Tuv.	Tuvaca
Uyg.	Uygurca

Kaynakça

Abduldayev, E., İsayev, D. (1969). *Kırgız Tilinin Tüshündürmө Sөzdügü*. Frunze, Mektep.

Alimov, R.

- Ahmerov, K. Z. (ed), (1958). *Başkirsko-Russkiy Slovar'*. Moskva, Gosudarstvennoye İzdatel'stvo İnostrannih i Natsional'nih Slovarey (=BRS).
- Akbayev, H. M. (2012). *Karaçayev-Balkarskiye Detskiye İğri*. Pyatigorsk, İKO Alanskij Ermitaj.
- Anikin, A. E. (2007). *Russkiy Etimologičeskiy Slovar' I, A-Ayuška*. Moskva, Yazıkı Slavyanskoy Kul'turı.
- Aslan, E., Aslan E. (2012). Karapapak-Terekeme Türklerinde Aşık Kemiği Oyunları, *Dilleri ve Kültürleri Yok Olma Tehlikesine Maruz Türk Toplulukları Konulu 4. Uluslararası Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildiri Kitabı*, 2013, s. 101-105.
- Bammatov, Z. Z. (1969) *Kumukça-Rusça Sözlük. Kumıksko-Russkiy Slovar'*. Moskva, Sovyetskaya Entsiklopediya.
- Baskakov, N. A. (1958). *Karakalpaksko-Russkiy Slovar'*. Moskva, İzdatel'stvo İnostrannih i Natsional'nih Slovarey.
- Baskakov, N. A. (1964). *Russko-Altayskiy Slovar'*. Moskva, Sovyetskaya Entsiklopediya.
- Baskakov, N. A., İngujekova-Grekul, A. İ. (1953). *Hakassko-Russkiy Slovar'*. Moskva, İzdatel'stvo İnostrannih i Natsional'nih Slovarey.
- Battal, A. (1934). *İbnü Mühenna Lugati*. Ankara, TDK Yayınları.
- Bektayev, K. (1995). *Bol'şoy Kazahsko-Russkiy, Russko-Kazahski Slovar'*. Almatı, İzdatel'stvo Kazahstanskiy proyekt razvitiya gosudarstvennogo yazıka.
- Bozbay, H. (2013). Geçmişten Günümüze Aşık Oyunları, *Folklor/Edebiyat*, cilt 19, sayı 73 (2013/1), s. 147-161.
- Budagov, L. (1869). *Sravnitel'nyy Slovar' Turetsko-Tatarskih Nareçiy. tom I, ف - ا*. Sankt-Peterburg, Tipografiya İmperatorskoy Akademii Nauk.
- Butanayev, V. (2013). Hakasskiye Natsional'niye İğri v Kosti, *Ada Çir-Su – Oteçestvo, Krayevedçeskiy Al'manah, Vipusk 2*, Abakan, Natsional'naya Biblioteka imeni Domojakova,
- Clauson, G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford, Clarendon Press.

- Combocz, Z. (1905). Az altaji nyelvek hangtörténetéhez”, *Nyelvtudományi Közlemények*, sayı XXXV, 241-284.
- Çağbayır, Y. (2007). *Ötüken Türkçe Sözlük (Orhun Yazıtlarından Günümüze Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı), I (A-Den)*. İstanbul, Ötüken Neşriyat.
- Doerfer, G. (1965). *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen, Band II, Türkische Elemente im Neupersischen (alif bis tä)*, Weisbaden, Franz Steiner Verlag.
- Ercilasun, A. B., Akkoyunlu, Z. (2014). *Kâşgarlı Mahmud. Dîvânü Lugâti't-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*, Ankara, Türk Dil. Kurumu Yayınları.
- Erdal, M. (1977). Irk Bitig üzerine yeni notlar, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*. 1977, cilt 25, s. 87-119.
- Erdal, M. (1991). *Old Turkic word formation. A functional approach to the lexicon (I-II)*. Wiesbaden, Harrassowitz
- Erdal, M. (2004). *A Grammar of Old Turkic*. Leiden-Boston, Brill.
- Fedotov, M. R. (1996). *Etimologičeskiy Slovar' Çuvaşskogo Yazıka, tom I, A -Ritävän, Çeboksarı, İzdatel'stvo Çuvaşskogo Gosudarstvennog İstituta Gumanitarnih Nauk*.
- Ganiyev, F. (Ed.). (2004). *Tatarsko-Russkiy Slovar'*. Kazan, Tatarsskoye Knijnoye İzdatel'stvo.
- Gülensoy, T. (2007) *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü I-II*, Ankara, TDK Yayınları.
- Hamzayev, M. (Ed.). (1962). *Slovar' Turkmenskogo Yazıka*. Aşhabad, İzdatel'stvo Akademii Nauk Turkmenskoy SSR.
- Herodotos (2012). *Tarih* (çev. M. Ökmen), 8. baskı, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Janhunen, J. (2003). Proto-Mongolic. *Mongolic languages*. London, Routledge, s. 1–29
- Januzakov, T. (1999). *Қазақ Tilining Tüsindirme Sözdigi*, Almatı, Dayk-Press.
- Kormuşin, İ. V. (1997). *Tyurkskiye Yeniseyskiye Epitafii. Teksti i İssledovaniya*. Moskva, Nauka.
- Kúnos, I. (1902). *Šejx Sulejman Efendi's Čagataj-Osmanisches Wörterbuch, Budapest, Ungarischen Akademie der Wissenschaften*

Alimov, R.

- Lessing, F. D. (Ed.). (1960). *Mongolian-English Dictionary*. Berkeley-Los Angeles, University of California Press.
- Magrufov, Z. M. (Ed.) (1981a). *Özbek Tilining İzahlı Lügati. Tolkoviy Slovar Uzbekskogo Yazıka, tom I, A-R*, Moskva, Russkiy Yazık.
- Magrufov, Z. M. (Ed.). (1981b). *Özbek Tilining İzahlı Lügati. Tolkoviy Slovar Uzbekskogo Yazıka, tom II, S-X*. Moskva, Russkiy Yazık.
- Mukambayev, C. (2009). *Kırız Tilinin Diyalektologiyalık Sözdüğü*. Bışkek, Kırız İlimder Akademiyası.
- Muniyev, B. D. (1977). *Hal'mg-Ors Tol'. Kalmıtsko-Russkiy Slovar'*. Moskva, Izdatel'stvo Russkiy Yazık.
- Nadelyayev, V. M., Nasilov, D. M, Tenişev, E. R., řerbak, A. M., (1969). *Drevnetyurkskiy Slovar'*. Leningrad, Nauka (=DTS)
- Necip, E. (1995). *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü* (çev. İ. Kurban). Ankara, TDK Yayınları.
- Orozobayev, M. (2018). *Kırız Kültüründe Aşık Kemiği ve Kırızcadaki Aşık Oyunlarıyla İlgili Söz Varlığı*. Ankara, Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.
- Orucov, A. (Ed.). (2006). *Azerbaycan Dilinin İzahlı Lügati, I cild (ABCÇD)*. Bakü, şark-Garb.
- Pekarskiy, E. K. (1959). *Slovar' Yakutskogo Yazıka, tom I*. Moskva, İzdatel'stvo Akademii Nauk SSSR.
- Poppe, N. (1960). *Vergleichende Grammatik der altaischen Sprachen, Teil I, Vergleichende Lautlehre*, Wiesbaden, Otto Harrassowitz.
- Radloff, W. (1983). *Opıt Slovarya Tyurkskih Nareçiu. Versuch Eines Wörterbuches Der Türk-Dialecte I*. Sankt-Peterburg, Tipografiya İmperatorskoy Akademii Nauk.
- Ramstedt, G. J. (1935). *Kalmückisches Wörterbuch*, Helsinki, Suomalais-ugrilainen Seura.
- Ramstedt, G. J. (1957). *Vvedeniye v Altayskoye Yazıkoznaniye. Morfologiya*. Moskva, İzdatel'stvo İnostrannoy Literaturı.
- Räsänen, M. (1969). *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen*. Helsinki, Suomalais-ugrilainen seura.
- Sambu, İ. (1992). *Tıva Oynnar* (2. baskı). Kızıl, Tuvinskoye Knijnoye İzdatel'stvo.

- Sanjeyev, G. D., Orlovskaya, M. N., Şevrnina, Z. V. (2015). *Etimologičeskiy Slovar Mongol'skih Yazıkov, tom I (A-E)*. Moskva, İnstitut Vostokovedeniya RAN.
- Sarıbayev, Ş. (Ed.). (2005). *Kazak Tiliniñ Aymaktık Sözdigi*. Almatı, Arıs.
- Sat, Ş. Ç. (1984). Fonetičeskiye Osobennosti Tere-holskogo govora tuvinskogo yazıka, *İssledovaniye Zvukovih Sistem Yazıkov Sibiri*, Novosibirsk, Nauka.
- Seren, P. S. (2006). *Tere-holskiy Dialekt Tuvinskogo Yazıka*. Abakan, İzdatel'stvo Hakasskogo Gosudarstvennogo Universiteta.
- Sevortyan, E. (1974). *Etimologičeskiy Slovar' Tyurkskih Yazıkov, s. Obşçetyurkskiye i mejtyurkskiye osnovı na glasniye (I)*. Moskva, Nauka.
- Sevortyan, E. (1978). *Etimologičeskiy Slovar' Tyurkskih Yazıkov, s. Obşçetyurkskiye i mejtyurkskiye osnovı na bukvu B (II)*. Moskva, Nauka.
- Sevortyan, E. (1980). *Etimologičeskiy Slovar' Tyurkskih Yazıkov, s. Obşçetyurkskiye i mejtyurkskiye osnovı na bukvi V, G i D (III)*. Moskva, Nauka.
- Sravnitel'nyy Slovar Tunguso-Mançjurskih Yazıkov, Materialı k Etimologičeskomu Slovarıyu, tom I, A-D*, 1975, Leningrad, Nauka (=STMY)
- Starostin, S., Dybo, A., Mudrak, O. (2003). *An Etymological Dictionary of Altaic Languages I-III*. Leiden-Boston, Brill.
- Şçerbak, A. M. (1961). Nazvaniya Domaşnih i Dikih Jivotnih v Tyurkskih Yazıkah, *İstoričeskoye Rasvitiye Leksiki Tyurkskih Yazıkov*. Moskva, İzdatel'stvo AN SSSR, İnstitut Yazıkoznaniya, s. 82-172
- Tatarintsev, B. İ. (1976). *Mongol'skoye Vliyaniye na Tuvinskuyu Leksiku*. Kızıl, Tuvinskoye Knijnoye İzdatel'stvo.
- Tatarintsev, B.İ. (2000). *Etimologičeskiy Slovar' Tuvinskogo Yazıka, tom I, A-B*. Novosibirsk, Nauka.
- Tatarintsev, B.İ. (2002). *Etimologičeskiy Slovar' Tuvinskogo Yazıka, tom II, D,Ë,İ,Y*. Novosibirsk, s. Nauka.
- Tatarintsev, B.İ. (2004). *Etimologičeskiy Slovar' Tuvinskogo Yazıka, tom III, K-L*. Novosibirsk, . Nauka.
- Tatarintsev, B.İ. (2008). *Etimologičeskiy Slovar' Tuvinskogo Yazıka, tom IV, M, N, O. Ö, P*, Novosibirsk,. Nauka.

Alimov, R.

Tenişev, E. (Ed.). (2001). *Sravnitel'no-İstoriçeskaya Grammatika Tyurkskih Yazıkov. Leksika.* Moskva, Nauka.

Tenişev, E. (Ed.). (1968). *Tuvinsko-Russkiy Slovar'.* Moskva, Sovyetskaya Entsiklopediya.

Tenişev, E., Suyunçiyev, H. (1989). *Karaçay-Malkar Orus Sözlük. Karaçayev-Balkarsko-Russkiy Slovar'.* Moskva, Russkiy Yazık.

Tietze, A. (2016). *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati, I cilt, A-B.* Ankara, TÜBA Yayınları (= Tietze I).

Tietze, A. (2016). *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati, II cilt, C-E.* Ankara, TÜBA Yayınları (= Tietze II).

Tishin, V. (2019). Neskol'ko slov iz drevnetyurkskoy titulaturu (k voprosu o final'nom -n v imennih osnovah v odnomz iz drevnetyurkskih nareçiy, *Vestnik Buryatskogo Nauçnogo Tsentra Sibirskogo Otdeleniya Rossiyskoy Akademii Nauk*, sayı 34/2, s. 101-111.

Todayeva, B. H. (2001). *Slovar Yazıka Oyratov Sintszyana, Elista, Kalmutskoye Knijnoye İzdatel'stvo.*

Tuna, O. N. (1972). Osmanlıcada Moğolca Ödünç Kelimeler, *Türkiyat Mecmuası*, cilt XVII, İstanbul, s. 209-250.

Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü VIII, K, 1975. Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi (=DS VIII)

Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü X, S-T, 1978. Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi (=DS X)

Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü XI, U-Z, 1979. Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi (=DS XI)

Yudahin, K. K. (1965). *Kırgızça-Orusça Sözdük. Kirgizsko-Russkiy Slovar'.* Moskva, Sovetskaya Ensiklopediya.

İnternet Kaynakları

Salpagarov, A. Aşık oyun – drevnetyurkskaya karaçayev-balkarskaya igra v al'çiki, <https://a-salpagarov.blogspot.com/2017/05/turkskaya-karachaevskaya-detskaya-igra.html> (erişim tarihi 20.06. 2019)

Extended Abstract

The games using the anklebones (astragalus) of domestic animals date back to the Neolithic era. Such games are also known as one of the traditional games among the Turkic and Mongolian peoples. In Turkic languages, anklebone games are known as *ašik* that also refers to the astragalus of domestic animals. In Mongolic, the same game is known as *shagai*, where it also stands for anklebones. The anklebone used for games has four sides and each side has its own rank according to its importance in the game. In Turkic languages, the anklebone's sides have different name, while in Mongolic their names are more alike to each other as compared to those in Turkic. They are known and stand in the following order: *mori(n)* "horse", *temee* "camel", *xoni(n)* "sheep" and *yamaa* "goat". In some of Mongolic languages, *iljig* "donkey", or *üxer* "cow" can be used interchangeably with *mori(n)* and *temee* to name the vertical sides. By identifying cognates and eliminating secondary forms the author determined that *alčï*, *tava*, *bök(e)* and *čik(e)* respectively stand out as archetypes in Turkic. The same terms were found in Mongolic languages as well, seemingly transferred as lexical borrowings from neighboring Kipchak languages. The author aims to examine the origin and meaning of these words based on etymological and semantic analyses.

Alčï is the most prestigious side, which at the same time is the vertical side of the anklebone with an ear-like depression. Most of the researchers agreed that its root goes back to Mong. *alču* ~ *alčuk* (see Poppe 1960, p. 86; Doerfer 1965, p. 531; Räsänen 1969, p. 16; Tuna 1972, p. 215; Gülensoy 2007, p. 65; Tietze I, p.338, etc.). Their mainstay was on the correspondence of Mong. *-lč-* ~ *-lj-* with T. *-š-*, according to which there would be T. *ašik* < Alt. **alčug* > Mong. *alču*. However, the historical and regional Turkic data related to the given word makes this suggestion unreliable. Moreover, Mong. *alču* can be interpreted as an early Turkic borrowing. Due to the fact that in Mongolic the vertical sides of the anklebone are designated by the names of large domestic animals author suggests looking at Mongolic *eljige(n)* "donkey" as a cognate of Turkic *alčï*. However, having in mind the fact that donkey began to be used in the household of Turkic peoples much later than horse and the fact that it was not as much respected as horse, the author thinks that in the past *alčï* meant both horse and donkey. Moreover, such an analogy exists in Yakut, where *at* means both horse and donkey, and *kulan*, known in the Central Asian Turkic languages as "wild donkey", has the meaning of a "two-three-year-old mare" in Turkish dialects.

The next vertical side is known as *tava*, which is the reverse side of *alčï*. Some linguists like Seydakmatov and Orozobayev (2018, p. 212) links it with the Old Turkic *tābā* "camel",

however, the forms like *togan*, *tohan*, *döve*, *düğe*, *döğe* encountered in Turkish, Karachay-Balkar and some others cannot be explained on the basis of the Old Turkic *täbä*. That's why the author accepts Tietze's opinion who proposes as an early form for Turkish dialectical forms the Old Turkic *tüğe* "calf". The form *tayke* in Kazakh, as well as *tavva* (with geminized /v/) in Uzbek and Karakalpak, suggest that the early form of *tüğe* had a primary vowel in the first syllable.

The third side of anklebone according to the ranking is known as *bök* ~ *böke* which is the horizontal side with a bulge. *Bök* ~ *böke* in some Turkic languages means "heap, mound". The same word in the form of *bög(n)* refers to a camel's hump in Mongolic. Obviously, it is a metaphor. In Kyrgyz, this side of anklebone was usually associated with a sheep, so the author believes that *bök* ~ *böke* is a metaphor associated with a sheep.

The last side is known as *čik* ~ *čike* that is opposite the *bök* ~ *böke* side. The author claims that it is a metathesised form of the Old Turkic *ečkü* "goat" that has another metathesis in the form of *keči* mainly in Oghuz Turkic languages. *Čik* ~ *čike* is also known as an interjection to call goats that confirm that it is related to this group of domestic animals.

As a result, the author suggests that the Turkic archetypes *alči*, *tava*, *bök* ~ *böke* and *čik* ~ *čike* refers to horse/donkey, cow, sheep and goat respectively.